

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Художньо-графічний факультет
кафедра образотворчого мистецтва

Т.М. Маслова

**СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ
У ДИТЯЧОМУ ПОРТРЕТІ**

**Методичні рекомендації з навчальної дисципліни
«Композиція в образотворчому та декоративному мистецтві»
до самостійної роботи здобувачів вищої освіти ОС «бакалавр»
3 року навчання напряму підготовки 6.020205 Образотворче мистецтво*
спеціалізації «Візуальне мистецтво»**

Одеса – 2018

ЗАТВЕРДЖЕНО
Вченою Радою ПНПУ імені К.Д. Ушинського,
Протокол № _____ від _____ р.

Методичні рекомендації розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри образотворчого мистецтва, протокол №10 від 23 квітня 2018 р.

Укладач: **Маслова Т.М.**, викладач кафедри образотворчого мистецтва

Рецензенти:

Кубриш Н. Р., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри рисунка, живопису та архітектурної графіки Архітектурно-художнього інституту ОДАБА

Носенко А.І. кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва ПНПУ імені К.Д. Ушинського

Дані методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Композиція в образотворчому та декоративному мистецтві» присвячені особливостям виконання завдань змістового модулю «Створення композиції "Портрет друга"» і стануть у нагоді студентам при роботі над композицією у техніці олійного живопису.

Методичні рекомендації адресовано здобувачам вищої освіти третього року навчання за напрямом підготовки 6.020205 Образотворче мистецтво* спеціалізації «Візуальне мистецтво»

Відповідальний за випуск:

зав. кафедри образотворчого мистецтва ПНПУ імені К.Д. Ушинського
доктор мистецтвознавства, професор **Тарасенко О.А.**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. Особливості портрета як жанру візуального мистецтва.....	7
Розділ 2. Становлення дитячого портрета як виду портретного жанру.....	11
Розділ 3. Передача емоційного стану в дитячих портретах художників XIX – поч. XX ст.: О.О. Мурашко, М. Фешин, О.Х. Новаківський, З.Є. Серебрякова.....	13
Розділ 4. Особливості зображення дітей у візуальному мистецтві: пропорції фігури та обличчя.....	15
Розділ 5. Виразні засоби в створенні портретного образу: міміка, жест, поза.....	17
Розділ 6. Етапи створення композиції дитячого портрета.....	19
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	21
ІЛЮСТРАТИВНИЙ ДОДАТОК.....	23

ВСТУП

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Композиція в образотворчому та декоративному мистецтві» є формування композиційного мислення, оволодіння професійними художніми прийомами зображення, розвиток і збагачення образного сприйняття навколишнього світу, передача образів дійсності у відповідній художній формі.

Основними завданнями вивчення дисципліни є

- навчити використовувати закони, прийоми і способи створення композиції у різних видах портрету;
- вдосконалення вмінь та навичок у роботі над практичними завданнями по створенню композиції на задану тему; осмислення мови станкової картини, її особливостей і умовностей;
- формування вміння цілеспрямовано сприймати предметне і просторове оточення, а потім трансформувати його для досягнення виразності художнього образу;
- досягнення єдності змістового та формального рішення образу;
- розвиток творчого та технічного мислення;
- активізація творчої самореалізації студентів та їх здатності творити.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- основи композиційної грамоти, композиційних властивостей і засобів (єдність, співрозмірність, супідрядність, динамічний і статичний стани, ритм, симетрія й асиметрія, контраст і нюанс, масштаб і пропорції тощо), послідовність роботи над композицією портрету, порядок компоновки, взаємозв'язок елементів композиції (простору та маси), залежність композиційного рішення від формату картинної площини.

вміти:

- формувати емоційно-смісловий задум композиції;

- свідомо ставитись до вибору елементів композиції, які «працюють» на образ;
- використовувати символізм художньої мови, основні композиційні прийоми організації картинної площини;
- послідовно вирішувати етапи створення композиції;
- асоціативно мислити;
- втілити задум художніми засобами, які представляють собою структурно-пластичний комплекс завдань композиції;
- використовувати графічну мову, колір, пластику, як засоби втілення образу.
- володіти різноманітними технічними і системними прийомами рисунка і живопису.
- свідомо використовувати графічні та живописні образотворчо-технічні засоби (їх формальні якості і художнє звучання) як будівельні елементи композиції;
- гармонійно компоновати обрані елементи композиції між собою та до країв картинної площини.

Змістовий модуль 2. Створення композиції «Портрет друга»

Тема 3. Поетапна робота по пошуку виразного композиційного рішення портретного образу знайомої людини

Завдання:

- створення швидких начерків з натури;
- пошук змістового рішення образу, пошук виразного пластичного і кольорового рішення портрета друга;
- дослідження особливостей побудови простору за умови вибору різних точок зору у різних форматах;
- пошук просторового рішення, визначення оптимального формату, стилізація образу.

Формат: начерки, замальовки А5, А4, етюди 20х30, 25х30, 30х40, тощо.

Матеріали: папір, олівець, акварель, гуаш; картон, полотно, олія.

Тема 4. Створення композиції «Портрет друга»

Завдання: на основі пластичних начерків, замальовок та колористичних пошуків (етюдів) створити композицію портрета друга у визначеному форматі у техніці олійного живопису.

Формат за вибором: 60x80, 50x90, 70x90, тощо.

Матеріали: полотно, олія.

Для ефективного самостійного виконання студентами даного навчального модулю необхідно розкрити теоретичний матеріал та основні поняття, що складають основу композиційної навчально-творчої роботи за темою «Портрет». Розкрити етапність роботи для досягнення студентом позитивного результату – створення композиції: картини у техніці олійного живопису, високої художньої якості. Програма навчання на художньо-графічному факультеті педагогічного університету за спеціальністю Образотворче мистецтво, спеціалізація «Візуальне мистецтво» передбачає всебічний розвиток у студентів професійних умінь і компетентностей до навчання та виховання дітей. Проте тема образного відтворення дитинства не входить до академічної програми практичних аудиторних занять з рисунку та живопису на ХГФ; також ця тема досить мало представлена у навчально-творчій роботі студентів ХГФ; мало окремої фахової літератури.

Складність відтворення у навчальному процесі на ХГФ теми дитячого портрету також полягає в мінливості пози, емоційних станів дітей, що вимагає високої швидкості малюнка, ґрунтовних знань анатомії. Дитячий портрет є одним з найскладніших видів портретного мистецтва. Саме тому є актуальним розкриття закономірностей процесу композиційної роботи у дитячому портреті у самостійній роботі студентів. У методичних рекомендаціях висвітлено теоретичні та практичні аспекти роботи над дитячим портретом.

Розділ 1

Особливості портрета як жанру візуального мистецтва

«Портрет (франц. Portrait, з лат. Portatore – переносити, наносити, доставляти – жанр образотворчого мистецтва, предметом якого є зображення конкретної людини. Портрет на відміну від споріднених жанрів (зображення алегоричних фігур, міфологічних персонажів, ідеалізованих образів) передбачає індивідуальну схожість. Ця головна особливість привносить в портретний жанр істотне протиріччя. У мистецтві портрета поєднуються художня і документальна функції.

М.І. Андроннікова в монографії «Про мистецтво портрета» акцентує увагу на тому, що портрет передбачає не тільки передачу зовнішніх проявів і зовнішності, а й передачу внутрішнього, вираження властивостей, суті, душі людини. Також автор підмічає, що гарний портрет – це не стільки судження про конкретну людину, скільки уявлення про спосіб життя людей певних епох, їх ідеали і уявлення про людину. На думку автора, портрет ні в якому разі не зводиться до формального зображення особи чи фігури людини, але має на увазі зображення цілого світу крізь втілення мистецтвом людську особистість, індивідуальність. І не тільки крізь індивідуальність моделі, але насамперед, крізь індивідуальність художника [2, с.15].

В.Н. Стасевич в дослідженні «Мистецтво портрета» зауважив, що портрет, як твір образотворчого мистецтва, призначений для зорового сприйняття, причому внутрішній світ людини – його почуття, емоції, жвавість розуму або глупота, сприймається нами через зовнішні ознаки: міміку обличчя, жест, манеру руху. Він також наголошує на важливості виявлення основних з них, що визначають характер зображуваного людини [16, с.135]. Автор надає своє визначення поняттю: «Портрет – це зображення (образ) людини, що існує або існувала в реальній дійсності, створене з метою зафіксувати саме цю людину [16, с.28].

Мистецтво портрета нараховує кілька тисячоліть. В різні періоди портретисти ставили різні завдання і знаходили різні візуальні рішення.

В пластиці Стародавньої Греції були поширені ідеалізовані, немов би долучені до прекрасного світу богів і міфічних героїв, образи поетів, філософів, громадських діячів. Вражаючою правдивістю і одночасно жорсткої визначеністю психологічної характеристики відрізнялися давньоримські скульптурні портрети. У Стародавньому Єгипті скульптори так само намагалися створювати досить точну копію зовнішнього вигляду людини. Видатним явищем свого роду були живописні портрети ритуально-магічного призначення, які створювалися в Єгипті в I в. до н. е. – IV ст. н. е. За місцем знахідки пізніше вони стали називатися фаюмськими.

В епоху середньовіччя, коли в європейському мистецтві панували абстрактні релігійно-міфологічні образи, деякі майстри створювали психологічно точні портретні твори (така, наприклад, статуя графині Ути в міському соборі Наумбурга; скульптурні портрети собору св. Віта в Празі і ін.). Поряд зі скульптурними портретами, в такій же мірі почали розвиватися живописні портрети (у вигляді фрески, розписи на шовку) і графічний (портретна мініатюра). У цей період великого значення набуває тло портрета і взаємозв'язок з іншими людьми – групові портрети. З'являються нові засоби виразності – деформація осіб і фігур, за допомогою яких домагалися особливої експресивності, натхненності, різкі контури, неправдоподібні відблиски створювали емоційне напруження.

Справжній розквіт портретне мистецтво пережило в епоху Відродження, коли вищим початком, головною цінністю світобудови була визнана героїчна, дієва людська особистість. Гуманістичний індивідуалізм цієї епохи вимагав від художника особливих форм портретного зображення. Художники прагнули передати людину в її кращих рисах, уявити в певному середовищі, щоб підкреслити зв'язок з навколишнім світом. Тло набуває важливого значення, стає реалістичним пейзажем або інтер'єром. Інтенсивно розвивається живописний портрет, він стає провідним жанром мистецтва. Дослідники мистецтва підкреслюють велике значення лінійності і графічності портретів Ренесансу, в порівнянні з кольором.

Серед великих портретистів того часу, які внесли найбільший вклад в розвиток портрета: Рафаель, Ботічеллі, Леонардо да Вінчі, Дюрер, Клуе, Гольбейн, Тиціан, Ван Ейк, Рогір ван дер Вейден, Гуго ван дер Гус, Дюрер, Гольбейн, Лоренцо Лотто, Лукас Кранах, Жан Фуке, Франсуа Клуе, Корнель де Ліон, Жермен Пілон. В цей період художники перенесли акцент з загального уявлення про особливості людини на індивідуальність, цей напрямок до 17 століття став провідним у всій Європі. Складність внутрішніх властивостей характеру особистості розкриває у портретах Рембрандт, нещадну правду про людину показує Веласкес, мінливе і швидкоплинне в своїй моделі підмічає Галс.

У цей період позначається дві лінії портрета – аристократичний і демократичний. Герої демократичного портрета – селяни, ремісники, солдати, які брали участь в національно-визвольних війнах. Портрети стають більш мальовничі за кольором. Введено в живопис новий принцип накладення фарб щільними, короткими, найчастіше роздільними мазками, які покривають щільність полотна, глибокі світлотіньові контрасти, жест і міміка. У графіці замкнута лінія Відродження замінена енергійним штрихом і цілим потоком ліній, а на зміну рівноваги і гармонії прийшов рух форми. Динамічна композиція і змістовний жест розкривають характер людини, портрет стає більш життєвим і правдивим. «Мальовничому» напрямку графічного портрета сприяла поява нових технік і матеріалів: пастель, соус, акватинта і літографія. Уже в кінці 17 ст. - поч. 18 ст. на зміну життєвої правди портрета приходить ідеалізований портрет. Головна роль відводиться декоративній нарядності. Замовник не завжди дбає про дотримання зовнішньої схожості. Але паралельно дозріває новий реалістичний портрет, пов'язаний з гуманістичними ідеалами попередньої епохи (Шарден, Латур, Ватто, Хогард).

Представниками характерного для епохи XVIII- нач.XIX в парадного і інтимного портретів були такі художники, як Рейнольдс, Гейнсборо, Шубін, Рокотов, Левицький і Боровиковський. В їхніх роботах помітні тонка

соціальна характеристика і психологічний аналіз зображуваних людей. Представниками героїчного портрета були Фальконе і Давид. У своїх портретах Давид дещо ідеалізує видатних людей, борців за свободу. Представниками критичного, викривального портрета були Гойя, Дом'є, Курбе. Видатними портретистами класицизму сер. XIX ст. були Енгр і Брюллов. Портрет останньої третини 19 ст. – це мистецтво критичного реалізму. Представники – Репін, Перов, Ярошенко, Ге, Врубель, Сєров, Крамський. Досягненнями в портретному мистецтві стали роботи імпресіоністів і постімпресіоністів: портретні полотна Дега, Мане, Ренуара, насичені глибоким психологізмом і драматичністю роботи Ван Гога. У різній мірі риси імпресіонізму притаманні портретів роботи шведа АндерсаЦорна, німця Макса Лібермана, американців Дж. М. Уістлера і Дж. С. Сарджент, російського художника Костянтина Коровіна.

Виникнення фотографії стимулює пошуки нових форм образного ладу живописного, скульптурного і графічного портрета. Відкриття імпресіоністів і близьким їм художників ґрунтувалися на відмові від максимальної правдоподібності, залишеного фотопортрету, із зосередженням на мінливості вигляду людини та її поведінку в мінливому середовищі. Поль Сезан, прагнув висловити в монументальному образі стійкі властивості моделі. В кінці XIX-XX століття на перший план виходить стиль модерн, який надає портрету лаконічну загостреність, часом надаючи характеристиці моделі риси гротеску (Тулуз-Лотрек, Едвард Мунк, Альфонс Муха).

У XX столітті, у жанрі портрету проявляються нові тенденції розвитку мистецтва, а також загальна нова концепція розуміння людської особистості. На ґрунті модернізму виникають твори, номінально вважаються портретом, але позбавлені його реалістичної і літературної складової. Вони підкреслено йдуть від реального вигляду моделі, формують зображення за принципами умовності, абстракції. Оскільки фотографія взяла на себе функцію документації, збереження, отримання зображення, художній портрет став предметом рішення чисто художнього завдання. В цю епоху дуже важливий

був погляд художника на персонаж, неповторність та унікальність цього погляду, тоді як фотографія дотримувалася документальності, і тиражності.

У портретній творчості найбільших західноєвропейських майстрів ХХ століття співіснують, часом стикаючись, суперечливі художні тенденції. Дедалі активнішою стає деструкція і деформація обличчя людини. Спостерігається підвищення інтересу до абстрактного і не фігуративного мистецтва. Реалістичні традиції в портреті ХХ ст. продовжують КетеКолльвіц, Вільям Орпен, О. Джон, Бурдель, АрістідМайоль, Шарль Деспі., Люсьєн Фрейд, Френсіс Бекон, ЕндіУорхол, АлексКатц, Чак Клоуз, тощо.

Розділ 2

Становлення дитячого портрета як виду портретного жанру

Тема дитинства в портретному мистецтві хвилювала багатьох відомих художників таких як Рафаель, Леонардо да Вінчі, Веласкес, Рубенс, Рембрандт, Ренуар, Венеціанов, Іванов, Рєпін, Серов, Дейнека, Пластов, Сарьян, Кончаловський, Новаковський, Фешин, Власов і багато інших. Діти служили джерелом натхнення, краси, ніжності і чистоти. Але в різні часи образ дитини по-різному сприймався художниками. У період еллінізму дитячий образ був представлений в скульптурних групах в реалістичній манері, зайнятих іграми та забавами. Багато з сцен мали ритуальне значення. Середньовічне мистецтво нерозривно пов'язано з релігійним світоглядом. У цей час дитина як особистість ще не сприймався. Зображення дітей пов'язано було з євангельськими сюжетами, життям святих і не було самостійною темою (іл.3). Діти відрізнялися від дорослих тільки розмірами і зображувалися з обличчями дорослих.

При переході від Середніх віків до епохи Відродження в західноєвропейському мистецтві існувало кілька основних випадків зображення дитини в живописних і скульптурних композиціях: у вигляді оголеного або сповитого немовляти могла бути представлена душа (під

впливом східно-християнської іконографії), у вигляді підлітків зображували ангелів, найбільш поширеним було зображення Немовляти Христа. До кінця XIV століття все частіше в сакральних сценах з'являється емоційне забарвлення Дитячий портрет як частина сімейного портрета стає цікавий тільки в епоху Відродження. Дитина – це вже індивідуальність, майбутній чоловік, в ньому закладені всі якості різнобічної особистості. Вона, з усіма неповторними особливостями своєї фізичної сутності, привертає пильну увагу.

Велике місце в творчості художників займає тема материнства, як символ життя. Великий вплив на розвиток жанру надали мадонни з немовлятами Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело. У «Сікстинській Мадонні» Рафаеля (іл.4) вперше показаний психологізм в зображенні дитини. Особливе місце займає «Мадонна Літа» Леонардо да Вінчі. Умиротворений образ молодій матері протиставляється живий і динамічною фігурою немовляти, позбавлений ореолу святості. У «Мадонні Доні» Мікеланджело образи матері з дитиною представлені героїчними. Емоційної напруженості надають руху фігур, наповнені силою і енергією, малюнок складок і вираз облич (іл.5). Особливе місце займає в XV в. картина Гірландайо «Портрет старого з онуком». Дитина тут символізує невинність, незнання і красу. Старий - знання і досвід, які даються шляхом жертв і розчарувань.

Велике місце займають діти в парадних групових портретах на полотнах Тиціана і Веронезе. В цей час з'являється нове поняття для розкриття образу дітей - «путті» (італ. янголятко, амурчик). Вони служили в картині для створення настрою, бурхливої радості, для створення контрасту до основного сюжету. У Флоренції другої половини XV століття були традиції зображення дітей зі знатних родин в образах Немовля Христа або маленького Іоанна-Хрестителя, так що такі бюсти носили портретний характер (Дезидерио та Сеттіньяно, Антоніо Росселліні, Лука і Джованні делла Роббіа)

У європейському мистецтві на межі XVI -XVII ст. з'явилися майстри, які зробили значний внесок у розвиток динамічного дитячого портрета, передачу емоцій через рух, міміку, жести. Рубенс створив образ «путті» – активний, діяльний, з розумними, лукавими, великими очима. Картина «Святе сімейство» Рубенса (іл. 6) – одне з найкращих досягнень художника, в якому показана емоційність дитини, материнська любов і зв'язок різних поколінь. Рубенс передає це замкнутою композицією і ритмічною будовою картини, гармонією червоних і зелених. На полотнах Хальса багато дітей, життя яких проходило на вулиці і, не дивлячись на всі негаразди, вони повно і радісно сприймали життя. В таких картинах як «Маленький рибалка» і «Хлопчики-рибалки» – світлий теплий колорит, побудований на поєднанні сріблясто-білих, кремово-коричневих тонів, з червоними відблисками. Широка манера письма легкими прозорими мазками створюють враження життєвої достовірності. Вся увага геніального Рембрандта привернута до передачі внутрішнього світу людини. Діти в його творчості – носії добра і щастя, які не знають вад і страждань. Таким зобразив в портреті свого сина Тітуса, у 1648 році. (іл. 7)

Розділ 3

Передача емоційного стану в дитячих портретах художників XIX – поч. XX ст.: О.О. Мурашко, М. Фешин, О.Х. Новаківський, З.Є. Серебрякова

У портретному живописі українського художника О.О. Мурашка певне місце займає дитячий портрет. У 1910 р він написав портрет молодшої дочки Н.М. Нестерова, який був йому другом (іл. 12). Дівчинка сидить в чорному кріслі, зручно влаштувавшись в ньому. У виразі чорних очей, у вигляді читається невимушеність і жвавість дитячого характеру. У фігурі дівчинки, одягненої в біле плаття відчувається стриманість енергії вимушеної позувати, яка хоче зірватися з місця. У світлих тонах інтер'єру кімнати, залитої світлом строго і точно моделюються всі предмети [22, с 178]. Також можна виділити

портрет «Дівчина в червоному капелюсі» (іл. 13). Ця картина написана широким і густим мазком, але деталі в ній відрізняються упевненістю і соковитістю. Контраст яскравого кольору червоного капелюха і темних відтінків заднього плану картини дає живописний акцент. Капелюх привертає увагу до особи, яка світиться спокоєм і зосередженням. Енергія червоного кольору вигідно підкреслює молодість і красу дівчини.

«Портрет Варі Адоратської» (іл. 14) – одна з найбільш відомих і відомих картин Миколи Фешина. Написана вона була в 1914 році. На картині зображена, наповнена світлом і повітрям кімната. Великий, накритий білою скатертиною стіл усипаний дитячими іграшками, солодощами, фруктами. Прямо на столі, посеред розкиданих в художньому безладі предметів, сидить дівчинка років дев'яти. У білосніжній батистовій сукні, з зеленувато-блакитним бантом, косичками золотисто-русявого волосся, вона сама має іграшковий вигляд – видає її тільки серйозний погляд великих карих очей. В процесі роботи художник кілька разів змінював композиційну побудову картини. Дівчинку садили в плетене крісло біля столу, переодягали кілька разів, перш ніж художник домігся появи потрібної пози, пластики, образу і колориту. Фешин застосував новий, композиційний прийом – фігура дівчинки розташована не по центру полотна, а трохи зміщена від центральної осі. Передній план картини займає пророблений в деталях натюрморт. Але при цьому художнику, незважаючи на асиметрію композиції, вдалося створити одне з найбільш гармонійних своїх полотен.

На початку 1910-х років український художник Олекса Новаківський вперше звертається до дитячого портрету і теми пробудження, яка стане лейтмотивом у його творчості. У творі «Пробудження» (1912) (іл. 16) зображено дівчинку у повний зріст, освітлену сонцем раннього ранку. Зворушлива і ніжна вона протирає свої очі і пробуджується. Ранок показано не тільки для дитини, але і пробудження життя, природи. Розмах рук, рухи, жести не випадкові, несуть особливий психологічний і духовний підтекст.

Зінаїда Серебрякова «На кухні. Портрет Каті» (іл. 17) на цьому полотні зображена дочка художниці. Одягнена вона в простий, але яскравий одяг. Синій сарафан різко виділяється на тлі білосніжної кофтинки. Вона присіла за обіднім столом зосереджена і замислена. Перед дівчинкою на столі стоїть плетений кошик з курячими яйцями, одне з них в руці у Каті. На столі біля неї стоїть великий красивий глечик. Перед дівчинкою знаходиться велика кількість овочів, кілька рибин. Картина викликає у глядача відчуття радості, естетичної насолоди. Поєднання білих і синіх тонів в картині передають символізм чистоти і наївності дитячого образу, який пронизаний жагою до життя. Композиція побудована на складних пластичних лініях, які гармонізують простір картини.

Розділ 4

Особливості зображення дітей у візуальному мистецтві: пропорції фігури та обличчя

Як було показано вище, тема дитинства в портретному мистецтві хвилювала багатьох відомих художників. Діти є джерелом натхнення, краси, ніжності і чистоти. Образ дитини з його багатством емоцій і чистотою сприйняття привертає і дивує. Діти символізують щастя і радість, повноту життя. Проте тема образного відтворення дитинства досить мало вивчена і не входить до академічної програми практичних занять з рисунку та живопису на ХГФ, мало окремої фахової літератури на цю тему. Складність відтворення цієї теми також полягає в мінливості пози, емоційних станів дітей, що вимагає високої швидкості малюнка, ґрунтовних знань анатомії. Дитячий портрет є одним з найскладніших видів портретного мистецтва. Як пише Є.В. Краснушкін, цьому є кілька причин: «Перша - суто технічна: кожна зайва лінія, кожен трохи темніший мазок пензля відразу додає вік моделі. У той же час не можна «зализувати» портрет, писати одні тільки рожеві щічки – вийде солодко і фальшиво. Друга причина набагато серйозніша: на дитячий портрет поширюються всі вимоги портретного

живопису, головне з них-передати в портреті особистість моделі» [10, с.2]. Починати малювати дітей краще з запам'ятовування схем і пропорцій, малюючи абстрактні дитячі портрети. А потім переходити до малюнків з натури. Існують певні правила малювання дитячої голови. Д. Хамм в праці «Як малювати голову і фігуру людини» визначив основні з них:

- обличчя непропорційно менше решти голови;
- потилична частина голови видається далі, а шия тонше, ніж у дорослої людини;
- зазвичай вуха непропорційно більше за інших частин голови;
- райдужна оболонка, або кольорова частина ока, приблизно того ж розміру, що і дорослої людини, і лише мала її частина залишається невидимою;
- у дуже маленьких дітей очі розставлені трохи ширше звичайного;
- вії у дітей довші, а брови тонші, ніж у дорослих людей;
- ніс у дітей зазвичай кирпатий;
- перенісся у грудних дітей плоске;
- верхня губа трохи виступає вперед;
- поглиблення в куточках рота трохи більші;
- щоки маленьких дітей значно кругліші щік дорослих [22, с 42].
- лоб по відношенню до особи значно більше, ніж у дорослої людини;
- у дорослих людей очі знаходяться на центральній горизонтальній лінії, а у дітей на цій лінії розміщені брови, а очі ще набагато нижче (іл.1);
- підборіддя, щелепи, вилиці і перенісся у дітей ще не повністю розвинені, тому виділяються набагато менше, ніж у дорослих;
- відстань між оком і вухами більше довжини ока, з віком це відстань скорочується.

У побудові фігури дитини є два важливих моменти: чим менша дитина, тим коротше її ноги по відношенню до всього зросту і тим більше голова по відношенню до фігури.

Пропорції тіла з віком сильно змінюються. (іл.2)З періоду новонародженості і до досягнення зрілого віку довжина тіла збільшується в 3,5 рази, довжина тулуба – в 3 рази, довжина руки - в 4 рази, довжина ноги - в 5 разів. Пропорції новонародженого відрізняються від дорослої людини відносно короткими кінцівками, великим тулубом і великою головою. Висота голови новонародженого становить $\frac{1}{4}$ довжини тулуба, у дитини 2-3 років - $\frac{1}{5}$, 6 років - $\frac{1}{6}$, 12 років - $\frac{1}{7}$ і у дорослих - $\frac{1}{8}$. З віком зростання голови сповільнюється, а зростання кінцівок прискорюється. До початку періоду статевого дозрівання статеві відмінності в пропорціях тіла відсутні, а в період статевого дозрівання в юнаків кінцівки стають довшими, а тулуб коротшим і таз вужчим, ніж у дівчат. Можна відзначити три періоди відмінності пропорцій між довжиною і шириною тіла: від 4 до 6 років, від 6 років до 15 років і від 15 років до дорослого стану. Якщо в предпубертатний період загальне зростання збільшується за рахунок зростання ніг, то в пубертатному періоді – за рахунок зростання тулуба.

Розділ 5

Виразні засоби в створенні портретного образу: міміка, жест, поза

Міміка – це вираз обличчя людини, вона є головним елементом відображенням емоцій і почуттів. Позитивні емоції, наприклад, любов або здивування, розпізнати набагато легше, ніж негативні, до яких можна віднести відразу або гнів. Емоції по-різному відображаються на правій і лівій стороні обличчя, адже ліва і права півкулі мозку виконують різні функції: праве здійснює управління емоційною сферою, а ліве відповідає за інтелектуальні функції. Почуття людей можна визначити за манерою сидіти або стояти, за набором жестів і окремих рухів. Яскраві жести відображають позитивні емоції і спонукають до щирості і довіри. При цьому надмірна жестикуляція, повторювані жести можуть говорити про внутрішню напругу і невпевненість в собі.

Емоції виражаються в міміці і жестах таким чином: Гнів – широко відкриті очі, опущені куточки губ, «прищулений» погляд, зціплені зуби. Подив – відкритий рот, широко відкриті очі і підняті брови, опущені кінчики губ. Страх – зведені брови, розтягнуті губи з опущеними і відведеними вниз куточками. Щастя – спокійний погляд, підняті, відведені назад куточки губ. Смуток – «згаслий», тьмянний погляд, опущені куточки губ, зведені брови. Зосередженість – примружені, або закриті очі, пощипування перенісся, потирання підборіддя. Критичність – одна рука біля підборіддя з витягнутим вказівним пальцем уздовж щоки, друга рука підтримує лікоть.

Позитивність – корпус тіла, голова трохи нахилені вперед, рука трохи торкається щоки. Недовіра – долоня прикриває рот, висловлюючи незгоду. Нудьга – голова підперта рукою, корпус розслаблений і трохи зігнутий. Перевага – положення сидячи, ноги одна на іншій, руки за головою, повіки трохи прикриті. Несхвалення – неспокійні рухи, струшування «ворсинок», розправлення одягу. Невпевненість – чухання або потирання вуха, охоплення однією рукою ліктя іншої руки. Відкритість – руки розкинуті в сторони долонями вгору, плечі розправлені, голова «дивиться» прямо, корпус розслаблений.

Складні багатогранні прояви емоції здивування: брови «будиночком»; відкинута голова; відкритий рот; сплеск руками; рух головою вперед або назад. Здивована людина може качнути головою; міряти очима; нахилитися до співрозмовника; зупинитися; відвести руку в сторону; відсунутися від співрозмовника; відскочити; переглянутися; повернутися до співрозмовника; повести підборіддям убік; підняти брови; підняти брову; підняти очі до неба; знизати плечима; покоситися; подивитися уважно; проводити поглядом; розвести руками; зміряти очима; широко розкрити очі. Для дитячого портрету дуже характерною є емоція здивування (подиву) що відображено на багатьох творах художників.

Розділ 6

Етапи створення композиції дитячого портрета

- Вибір та вивчення моделі. Попереднім базовим матеріалом для створення дитячого портрета може послужити близьке спілкування з дитиною, вивчення її характеру.
- Вивчення наочного матеріалу та мистецтвознавчої літератури. Аналіз композицій дитячих портретів відомих художників-портретистів:
- Робота над вивченням пропорцій дитини: схематичні малюнки не конкретних дітей відповідного віку в різних позах і ракурсах; копії творів відомих художників за цією темою; виконання натурних начерків, замальовок і фотографій.
- Виконання графічних ескізів з різними форматами і ракурсами. Пошук найбільш характерної для даної натури емоції, пози, жестів, пластики. (іл. 18-21). Пошук формату.
- Виконання етюдів в кольорі (іл.22-24).
- Створення ескіз-картону за розміром і форматом.
- Робота на полотні в техніці олійного живопису в кілька етапів: підмальовок, корпусне письмо з лісируваннями, створення фактури за допомогою мастихіну та пензля. Остаточний варіант композиції в кольорі можна побачити в додатку (іл. 25).

Розглянемо приклад композиційної роботи студента ХГФ, при виконанні портрету дівчинки 2,5 років. Автором запропонований фронтальний ракурс з легким розворотом і елементами динаміки в кольорі, жестах і міміці. В даному випадку формат близький до квадрату для привнесення спокою в атмосферу гри дитини з іграшками та фруктами. У композиції простір вирішено умовно, він представляє собою кімнату в якій, грає дівчинка. Навколо неї розташовані іграшки і кошик з фруктами. Відкриті дверцята шафи, на тлі якої сидить дівчинка, візуально продовжує простір, символізує нові можливості, контакти з людьми і зовнішнім світом. Простір показано також кольоровою і повітряною перспективою. Тло менш

насичене, і активний за кольором, передній план більш деталізований і більш насичений.

В роботі над даним дитячим портретом, були використані такі живописні засоби виразності як світло, колір і фактура. Світло використане для моделювання простору, воно підкреслює значимість об'єкта. Холодне світло спрямоване зверху, воно не інтенсивне, розсіяне. Теплі тіні не контрастні і не глибокі. Проведений аналіз закономірностей використання кольору в створенні живописної композиції. Одяг моделі відповідає віку та емоційному стану дитини. Загальний колорит кімнати теплий, створює затишну атмосферу. В кольорі одягу використані білий і рожевий, як символи чистоти, радості і любові. Білий бант робить акцент на голові у дівчинки, виділяючи її як центр композиції, привертаючи увагу до персонажу. Різнобарвні предмети навколо, фрукти та іграшки, висловлюють палітру різноманітних емоцій, властивих дитині. Вони є додатковими елементами, і показані в меншій насиченості і об'ємності ніж фігура дівчинки.

Фактура посилює вплив на глядача, на його чуттєво-емоційне сприйняття, викликає певні образи, спогади, асоціації. Різноманітність і неповторність фактур дають широкі можливості для створення художнього образу. Правильний вибір фактури, матеріалу і його обробки, допомагає в створенні образу. Фактура, як і колір, не може існувати без форми. В даному портреті необхідно було висловити легкий, романтичний образ, вибір матеріалу і фактур та їх поєднання відповідають даному образу: відблиски на шовкових тканинах, кольорові рефлекси на гладких поверхнях. В цілому композиція викликає відчуття легкості, радості дитинства. Міміка дівчинки висловлює емоцію здивування. Ця емоція найбільш притаманна безпосередності і динамічності дітей. Діти природно відкриті до всього нового, цікавого, пізнавального; готові до змін, навчаються під час гри, на власному досвіді формуючи світогляд.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

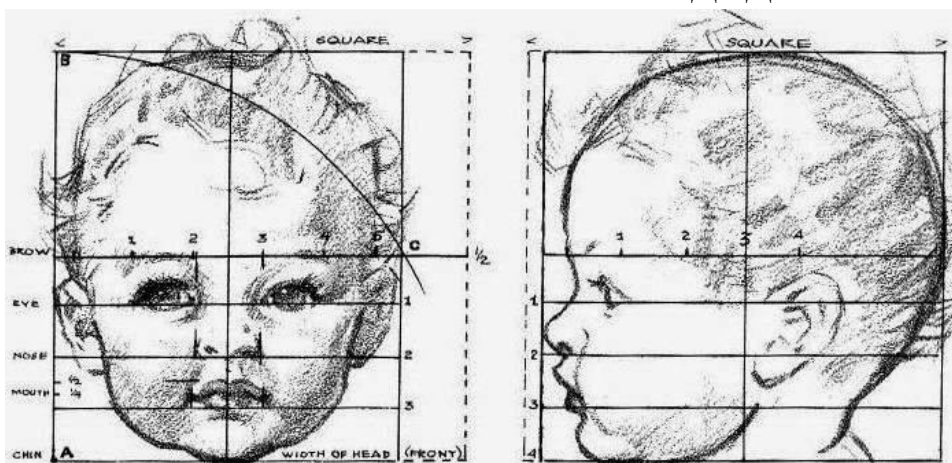
1. Алпатов М. Композиция в живописи. – М.: Искусство, 1940.
2. Андронникова М. Об искусстве портрета. – М.: Искусство, 1975.
3. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. – М.: Прогресс, 1974.
4. Барышников А. П. Основы композиции. – М., 1951.
5. Волков Н. Н. Композиция в живописи. – М., 1997.
6. Выготский Л. Психология искусства. – М.: Искусство, 1968.
7. Гильдебранд А. Проблема формы в изобразительном искусстве. – Мусагет, 1914.
8. Кибрик Е. А. К вопросу о композиции. – М, 1954.
9. Костин В. И. Что такое художественный образ. – М.: Советский художник, 1962.
10. Краснушкин Е. В. Детский портрет в Русской живописи. Мир искусства. – М., 2012.
11. Крымов Н. П. Художник и педагог. Статьи, воспоминания. – М., 1960.
12. Кузин В. С. Психология живописи. – М, 2005.
13. Лаптев А. М. Рисунок пером. – М., 1962.
14. Радлов Н. Э. Рисование с натуры. – Л., 1978.
15. Раушенбах Б. В. Геометрия картины и зрительное восприятие. – М., 1994.
16. Саноцкая К. Дети в украинской живописи. – К.: Искусство, 1985.
17. Сокольников М. В. Основы композиции. – Обнинск, 2001.
18. Стасевич В. Н. Искусство портрета. – М.: Просвещение, 1972.
19. Успенский Б. Поэтика композиции. – М.: Искусство, 1970.
20. Фаворский В. А. О рисунке и композиции. – М., 1966.
21. Филиппов В. Основы техники рисунка. – М., 1966.
22. Хамм Д. Как рисовать голову и фигуру человека. Школа рисования. – Минск: Попурри, 2007.

23. Хрестоматия по ощущению и восприятию. – М.: МГУ, 1985.
24. Шорохов Е.В. Основы композиции. – М.: Просвещение, 1979.
25. Яшухин А. П. Живопись. – М.: Просвещение, 1985

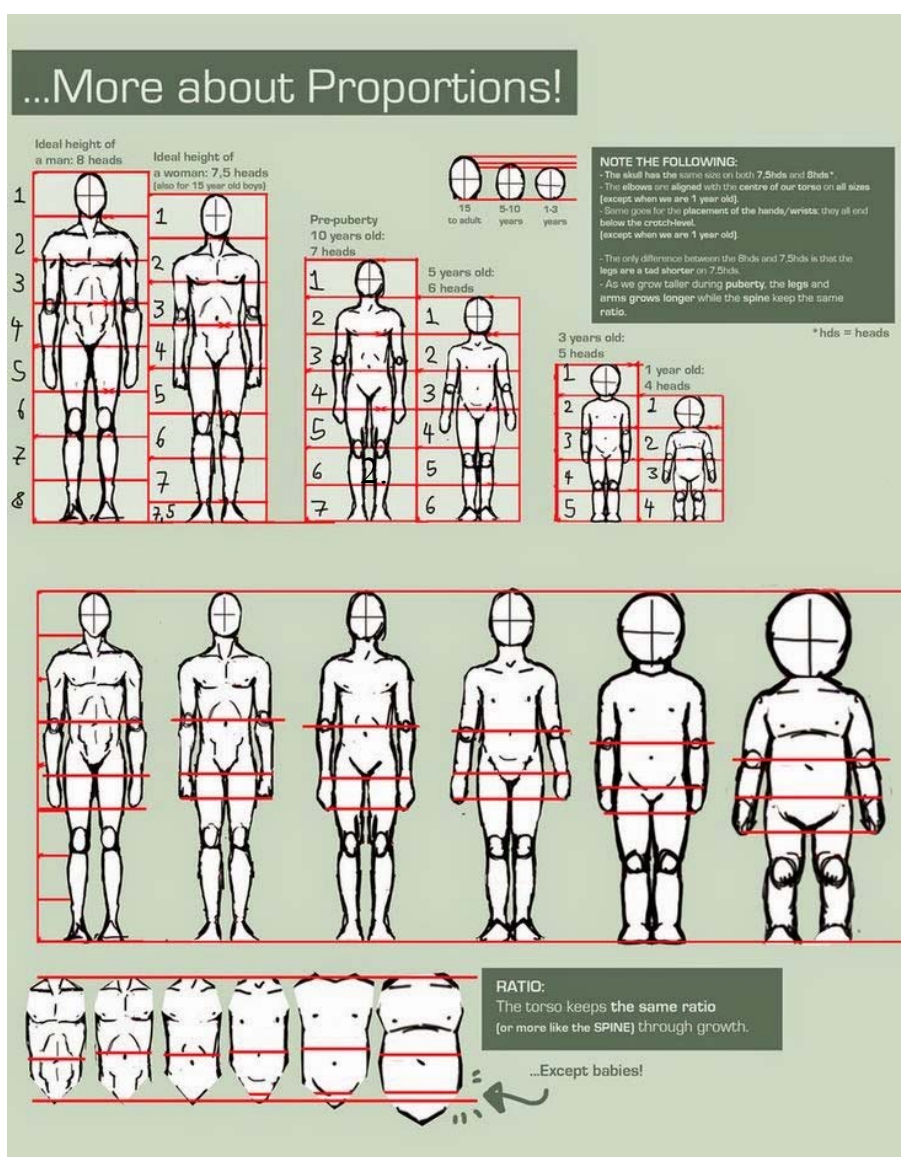
Допоміжна

1. Алексеев С. О колорите. – М.: Изобразительное искусство. 1974. – 118с.
2. Аксенов Ю.Г. Образ и материал. – М., 1976.
3. Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты: рисунок, живопись, композиция. – М.: Просвещение, 1989. – 188с.
4. Волков Н.Н. Цвет в живописи. – М.: Искусство, 1985.
5. Зайцев А.С. Наука о цвете и живописи. – М.: Искусство, 1986. – 300с.
6. Материалы и техника рисунка (под ред. В.Д. Королева). – М., 1983.
7. Шорохов Е.В. Композиция: учебное пособие для студентов художественно-графических факультетов пед.институтов – 2-е издание – М.: Просвещение – 1986.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ ДОДАТОК

1.

2.

1. Пропорції голови дитини.
2. Зміна пропорцій тіла людини з віком.

Становлення дитячого портрета як виду портретного жанру

3

4

5

- 3. Богоматір Велика Панагія. 1218
- 4. Рафаель. Сикстинська Мадонна. 1519-1519
- 5. Мікеланджело. Мадонна Доні. 1506-1508

6.

7.

6. Рубенс. Святе сімейство. 1636-1638
 7. Рембрант. Портрет Тітуса. 1648

8

9

10

11

8. Т. Лоуренс. Діти Калмоді. 1823
 9. ЖюльБастьеєн - Лепаж. Збиральниця в лісі. 1881
 10. А. Матісс. Дівчинка з зеленими очима. 1908
 11. М. Фешин. Дівчинка. 1938

12

13

12. О.О.Мурашко. Портрет Нестерової.1910.

13. О.О.Мурашко. Дівчина в червоному капелюсі.1902-1903

14

15

16

17

14. М.І.Фешин. Портрет Варі Адоратської. 1914
 15. В.А.Серов. Міка Морозов. 1901
 16. О.Х. Новаківський. Пробудження. 1912
 17. З.Є. Серебрякова. На кухні. Портрет Каті. 1923

Етапи створення композиції дитячого портрета
На прикладі роботи студента ХГФ

18.

19.

20.

21.

18-21. Композиційні замальовки. Пошук пластичного виразу емоції, жеста, пози

22.

23.

24.

22-24. Етюдi в кольорі. Пошук колористичного рішення

25.

Маша. 2018. Полотно, олія, 70×75
Композиція дитячого портрета. Робота студента ХГФ.